

ALEKSANDRA PAPROT

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Kreowanie tożsamości regionalnej oraz lokalnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych (ze szczególnym uwzględnieniem Żuław i Powiśla) – relacja z badań¹

Ziemie przyłączone do Polski po II wojnie światowej stanowią obecnie ok. 31% powierzchni kraju. Zostali przesiedleni na nie osadnicy głównie z centralnej i południowo-wschodniej Polski, z Kresów Wschodnich, a także Ukraińcy objęci działaniami w ramach Akcji „Wisła” (Brzezińska 2009: 47). Jak pisze Jolanta Justa (2014: 177), „początkowo akcja osiedleńcza miała charakter żywiołowy”. Nowi osadnicy zamieszkali w domach lub zajęli gospodarstwa, które przed 1945 r. należały do ludności niemieckiej.

Do dziś odczuwa się skutki tych wielkich migracji. W okresie PRL-u głównym problemem była integracja społeczna nowych osadników. Osoby o często odmiennych doświadczeniach kulturowych dzieliły tę samą przestrzeń życiową. Ponadto przestrzeń ta była nadal wypełniona materialnymi śladami i pamiątkami po dawnych mieszkańcach, którzy zostali zmuszeni do opuszczenia swoich heimatów. Przez wiele lat można było obserwować przejawy bardziej lub mniej uświadomionych aktów wandalizmu wobec tego, co „niemieckie”. Dopiero po 1989 r. i transformacji ustrojowej zaczęto bardziej świadomie podchodzić do tematu wielokulturowości tych terenów.

Obecnie głównym problemem na Ziemiach Zachodnich i Północnych jest poszukiwanie własnej tożsamości przez ich współczesnych mieszkańców. Jest to etap, który naturalnie występuje po fazie migracji i stabilizacji w społeczeństwie postmigracyjnym (Poniedziałek 2011). Jednocześnie głównymi propagatorami idei budowania nowej tożsamości regionalnej są przedstawiciele samorządów lokalnych, instytucji kultury, stowarzyszeń i organizacji, a także liderzy lokalni, którzy wyznaczają aktualnie preferowane kierunki promocji regionu oraz wizje

---

¹ Tekst został napisany w ramach projektu „Kreowanie tożsamości regionalnej oraz lokalnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych (ze szczególnym uwzględnieniem Żuław i Powiśla)”. Projekt został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2013/11/N/HS3/04781.

przeszłości. Zagadnienia te były dla mnie na tyle interesujące, że postanowiłam zająć się nimi w przygotowywanej pracy doktorskiej, która jest również bezpośrednio związana z grantem badawczym z Narodowego Centrum Nauki pt. „Kreowanie tożsamości regionalnej oraz lokalnej na Ziemiach Zachodnich i Północnych (ze szczególnym uwzględnieniem Żuław i Powiśla)”.

Obserwowane polityki regionalne i kulturalne analizuję w obrębie czterech hipotez badawczych: 1. Organizacja kultury regionalnej i funkcjonowanie instytucji kultury są zależne od odgórnie propagowanych elementów kultury w ramach strategii rozwoju regionalnego i lokalnego. 2. Polityka kulturalna i tożsamościowa prowadzona jest w oparciu o kulturę oraz tradycję dawnych i obecnych mieszkańców tych ziem (m.in. Holendrów, Niemców, Polaków, Ukraińców). 3. Instytucjonalne praktyki kulturalne mają wpływ na działalność społeczności lokalnych, ale nie zawsze są adekwatne do ich potrzeb. 4. Społeczność lokalna podejmuje niezależne działania na rzecz regionu i najbliższego otoczenia.

W ramach projektu zaplanowałam przeprowadzenie badań jakościowych i ilościowych. Pierwsze z nich realizuję w oparciu o wywiady kwestionariuszowe wśród wcześniej już wspomnianych samorządów lokalnych, instytucji kultury, stowarzyszeń i organizacji oraz liderów lokalnych z Żuław i Powiśla. Perspektywa elit lokalnych jest dla mnie niezwykle istotna, to bowiem one, wykorzystując swój autorytet, wdrażają własne idee rozwoju regionalnego i lokalnego. Zwykle posiadają także osobowość prawną, która pozwala im korzystać z różnego typu funduszy i programów projektowych. Często są one realizowane ze środków Unii Europejskiej, która promuje ideę „Europy Regionów” oraz wspiera finansowo działania mające na celu budowanie związku z „małymi ojczyznami” oraz pielęgnowanie lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Dopełnieniem wywiadów kwestionariuszowych są obserwacje, które spisuję na podstawie uczestnictwa w reprezentacyjnych wydarzeniach organizowanych przez wzmiankowane instytucje i organizacje na Żuławach i Powiślu. Były to m.in.: promocje wydawnicze „Prowincji. Kwartalnika Społeczno-Kulturalnego Dolnego Powiśla i Żuław”; 95. rocznica plebiscytu na Powiślu, Warmii i Mazurach (odbywająca się w Janowie); wydarzenia popularyzujące żuławskie kulinaria – warsztaty serowarskie czy stół wielkanocny Kół Gospodyń Wiejskich organizowany w Starym Polu.

Badania na Żuławach i Powiślu wynikały z mojej wcześniejszej aktywności naukowej. Dotychczas zajmowałam się mennonickim dziedzictwem kulturowym oraz wspomnieniami najstarszych powojennych osadników na Żuławach. Kolejnym etapem badań, który naturalnie wyniknął z poprzednich zainteresowań, była obserwacja współczesnego ruchu regionalnego. Projekt ten został rozpoczęty w lipcu 2014 r. i został zaplanowany na dwa lata. W ramach grantu przeprowadziłam już 108 wywiadów kwestionariuszowych (z planowanych 122 wywiadów). Rozmówcami są przedstawiciele instytucji władzy samorządowej, lokalnych i regionalnych ośrodków kulturotwórczych, wybranych organizacji pozarządowych, a także społeczności lokalnych z Żuław i Powiśla (powiat malborski, nowodworski, sztumski, kwidzyński, częściowo gdański, elbląski

i iławski). Analogiczne badania zostaną przeprowadzone także w wytypowanych powiatach na Warmii (powiat braniewski) i na Mazurach (powiat olecki), które w ramach projektu określam jako „punkty kontrolne”. Mają one posłużyć weryfikacji danych pozyskanych na Żuławach i Powiślu oraz sprawdzeniu, czy mechanizmy kreowania tożsamości są zbliżone w innych częściach Ziemi Zachodnich i Północnych.

Ostatnim etapem pozyskiwania materiału badawczego będzie przeprowadzenie badań ilościowych wśród mieszkańców miejscowości, które w trakcie badań zostały sklasyfikowane jako szczególnie aktywne w obszarze działań na rzecz kultury regionalnej. Wyniki posłużą jako uzupełnienie badań jakościowych i ich uprawomocnienie. Stosowanie metodologii badań mieszanych pozwala mi na analizę kultury organizacyjnej na Żuławach i Powiślu oraz opracowanie katalogu polityk tożsamościowych i kulturalnych – opisanie aktywności na rzecz dziedzictwa kulturowego (Özbilgin, Vassilpolou 2012).

Badania terenowe poprzedziłam kwerendami bibliotecznymi na Żuławach i Powiślu. Interesowało mnie również to, jakie publikacje i materiały o regionach znajdują się w gminnych i powiatowych bibliotekach. Okazuje się, że niewiele bibliotek posiada własne rozbudowane zbiory wydawnictw regionalnych. Ponadto publikacje te przekazywane są do bibliotek w ramach okazjonalnych darowizn samorządów lub lokalnych organizacji i nie stanowią zbioru tematycznie jednolitego.

Podczas kwerend bibliotecznych gromadziłam również kontakty do liderów i osób reprezentujących środowiska elit lokalnych. Pozwoliło mi to na sprawne przeprowadzenie badań pilotażowych w wybranych instytucjach pod koniec 2014 r. Pilotaż zweryfikował częściowo wstępne założenia badawcze o liderach lokalnych, których wcześniej postrzegałam jako osoby zwykle niezrzeszone, działające na zasadzie reprezentacji społecznego interesu danej miejscowości. Badania prowadzone kilka lat wcześniej wykazały, że powstaje wiele nieformalnych inicjatyw, którym przewodniczą tego typu liderzy. Wysłałam z założenia, że takie osoby można definiować jako przywódców grupy, ponieważ potrafią pracować z ludźmi i organizować ich wokół siebie w celu działania na rzecz otoczenia lokalnego i regionu. Jednocześnie w tamtym okresie podobna aktywność nie wymagała przynależności do organizacji lub instytucji.

Po kilku latach sytuacja uległa zmianie – większość z poznanych liderów wstąpiła do różnych stowarzyszeń, natomiast pozostali rozważają założenie własnych organizacji, np. w Fiszewie czy Nebrowie Wielkim. Co ciekawe, głównym powodem sformalizowania działalności na rzecz regionu są regulaminy instytucji, które rozdają fundusze na działania projektowe – zgodnie z nimi o środki mogą ubiegać się jedynie podmioty posiadające osobowość prawną. Warunek ten zmobilizował wielu liderów, którzy realizują obecnie projekty mające na celu kultywowanie tradycji kulinarnych (np. Stowarzyszenie Mieszkańców i Sympatyków Wsi Rakowiec), promocję regionalnego dziedzictwa kulturowego (np. Stowarzyszenie „Kochamy Żuławy”), działania na rzecz otoczenia

lokalnego i organizację imprez regionalnych (np. Stowarzyszenie Sołtysów Gminy Pruszcz Gdański).

Mieszkańcy Ziemi Zachodnich i Północnych wciąż jednak mają problem z kreowaniem i legitymizacją własnej tożsamości (regionalnej i lokalnej). Wiele instytucji próbuje tworzyć nowe tradycje, które odwołują się do dziedzictwa i krajobrazu kulturowego na tych terenach sprzed i po 1945 r. Jak pokazują wstępne analizy map tego rodzaju aktywności na Żuławach i Powiślu, skupia się ona wokół ośrodków miejskich o statusie miasta powiatowego. Liderzy z miast projektują swoją politykę na mniejsze miejscowości, z którymi łączy ich sieć więzi społecznych. W ten sposób budowany jest kapitał społeczny w środowisku postmigracyjnym.

Na więzi te wpływają granice tworzące się wewnątrz Żuław i Powiśla: sztuczne (np. administracyjne) i naturalne (np. rzeki, lasy). Granice administracyjne znacznie osłabiają działania na rzecz części Żuław i Powiśla w województwie warmińsko-mazurskim. Nie ma spójnej polityki regionalnej, ponieważ województwo pomorskie wdraża własne, często inaczej ukierunkowane wizje regionu. Dlatego dodatkowym narzędziem, wprowadzonym po przeprowadzeniu badań pilotażowych, jest mapa, na której moi rozmówcy zaznaczają wyobrażone granice regionu. O ile obszar Żuław jest dla nich dość oczywisty, o tyle granice Powiśla są niejednorodne i rozmyte – według niektórych respondentów wykraczają nawet poza prawobrzeże Wisły i obejmują lewobrzeżne tereny, które pod względem etnograficznym należą do Kociewia. W wielu wywiadach, szczególnie wśród przedstawicieli samorządów lokalnych, podkreślano, że regiony znajdujące się na wschód od Wisły traktowane są „po macoszemu” przez władze wojewódzkie.

Żuławki i Powiśle były często porównywane do Kaszub, które mają liderów o znaczących pozycjach w województwie. Ponadto Kaszuby stawały się dla moich rozmówców z województwa pomorskiego regionem wzorcowym, który ma bogatą historię i tradycję, co wpływa na konkurencyjność, np. w kontekście turystyki. Natomiast zaobserwowałam, że na Żuławach znajdujących się w województwie warmińsko-mazurskim (Żuławki Elbląskie) dopiero teraz podejmowane są tematy i działania związane z mennonickim dziedzictwem kulturowym. Z kolei podział tego obszaru między dwa województwa sprawia, że tożsamość kreowana jest w wymiarze lokalnym – w odniesieniu do miejsca zamieszkania. Tak jest w wielu miejscach na Powiślu, np. w Gardei, Prabutach, Suszu.

Dla wielu instytucji i stowarzyszeń wyznacznikiem kultury i tożsamości jest tworzenie folkloru regionalnego. Na Żuławach i Powiślu przejawia się to głównie poprzez tworzenie stroju ludowego (np. Stowarzyszenie IWA – Integracja – Współpraca – Aktywność z Władysławowa k. Elbląga; Stowarzyszenie Mieszkańców Wsi „Oleśno – wieś z pomysłem”; Lokalna Grupa Działania Trzy Krajobrazy z Lędowa; Koło Gospodyń Wiejskich z Czernina i Tychnow). Ważne w tym kontekście jest także tworzenie i odtwarzanie tradycji kulinarnych (np. Koło Gospodyń Wiejskich w Czerninie; Stowarzyszenie Przyjaciół Marzęcina; Żuławski Dom Sera w Cyganku), czy też zbieranie legend i podań związanych z regio-

nem – *Legendy i podania ziemi sztumsko-dzierzgońskiej* (Michalik 2006), *Legendy z Żuław i Dolnego Powiśla* (Koprowska-Głowacka 2014).

Na podstawie dotychczasowych badań mogę stwierdzić, że to właśnie stowarzyszenia i samorządy lokalne odgrywają obecnie główną rolę w budowaniu tożsamości na Żuławach i Powiślu. Stowarzyszenia coraz częściej realizują zadania statutowe domów i ośrodków kultury, a także starają się kreować wizję przeszłości regionu oraz wyznaczniki kultury regionalnej, które byłyby adekwatne do potrzeb mieszkańców. Z kolei samorządy chętnie dysponują środkami finansowymi na działania promocyjne. Coraz więcej jest także inicjatyw o zasięgu lokalnym, co wpływa na budowanie tożsamości wokół miejsca. Ponadto różnego typu instytucje upowszechniają w ostatnim czasie określone narracje o przeszłości regionów. Na Powiślu obchodzone są m.in. rocznice plebiscytu z 11 lipca 1920 r.; w formie pomników upamiętniania się także obecność żołnierzy wyklętych na tym terenie. Z kolei na Żuławach przywraca się pamięć o powstańcach listopadowych poległych w Fiszewie oraz powojennych osadnikach. Pokazuje to zarazem, że dobór wyznaczników tożsamości jest podyktowany aktualnymi trendami oraz głównymi nurtami w skali regionu czy nawet kraju.

W ostatnim roku prac badawczych (2016) wyniki badań empirycznych i prac analitycznych zostaną upowszechnione w formie publikacji drukowanej oraz on-line, opisującej wybrane zagadnienie badawcze.

Literatura

- Brzezińska, A.W. (2008). Mieszkając na Żuławach... Tożsamości kulturowe mieszkańców regionu. W: M. Grosicka (red.), *Jesteśmy stąd. Dom na Żuławach* (s. 45–61). Malbork: Starostwo Powiatowe w Malborku.
- Justa, J. (2014). Osadnicy na Ziemi Malborskiej w 1945 roku. W: A. Gąsiorowski, J. Hochleitner (red.), *Żuławy w 1945 roku* (s. 175–182). Sztutowo: Muzeum Stutthof w Sztutowie.
- Koprowska-Głowacka, A. (2014). *Legendy z Żuław i Dolnego Powiśla*. Gdynia: Wydawnictwo Region.
- Michalik, S.I. (2006). *Legendy ziemi sztumsko-dzierzgońskiej*. Sztum: Wydawnictwo Aliem.
- Özbilgin, M., Vassilpolou, J. (2012). Metody relacyjne w badaniach organizacji. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, (s. 247–276). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Poniedzialek, J. (2011). *Postmigracyjne tworzenie tożsamości regionalnej. Studium współczesnej warmińsko-mazurskości*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.